

احیاء نسخ خطی را یک گام به پیش ببریم

ایجاد امکان جستجوی الکترونیکی در محتوا، با نمایه‌زنی بر متن

عبدالحمید واسطی*

اشاره

احیای نسخ خطی توسط کتابخانه‌ها و اشخاص، در مرحله شناسایی و ثبت و رده‌بندی آنها متوقف شده است. تمام تلاش احیاگران به هدف استفاده از محتوا صورت می‌پذیرد که امروزه زمینه دسترسی به محتوا، فقط با بررسی تمام متن به صورت مستقیم، میسر است. لکن با استفاده از روش نمایه بر متن، می‌توان امکان جستجو در محتوای کتب خطی را فراهم ساخت و نقاط نفوذ برای آگاهی از محتوا، را گسترش داد. مقاله ای که در ذیل می‌آید، به بررسی این موضوع می‌پردازد.

کلیدواژه‌ها: کتابخانه دیجیتال، نسخ خطی، امکان جستجو، تحلیل محتوا، نمایه بر متن

مقدمه

حجم عظیم نسخه‌های خطی در کتابخانه‌ها، اعجاب‌آور است. انبوهی از اطلاعات و معارف، دفن شده است که عمق و دقت مولفان قدیم، حسرت انسان را نسبت به این دفرینه گرانبها صد چندان می‌کند. احیاءگران بزرگوار نسخ خطی، تلاشی طاقت‌فرسا برای حفظ و نگهداری و ثبت این آثار نموده‌اند و این مجموعه‌های نفیس را تا به امروز رسانیده‌اند. اما برای چه مقصود و منظوری؟ با هدف ایجاد موزه‌های تصویری یا با هدف انتقال محتوای کتاب‌ها به نسل امروز و فرداها؟!

امروزه یک محقق برای کشف معارف و اطلاعات موجود در منابع خطی، باید ابتدا به فهرست‌نامه‌هایی که از این کتاب‌ها منتشر شده است مراجعه کند و از روی عناوین کتاب‌ها، احتمالاتی را نسبت به اطلاعات مورد نظر خود داده و کتاب یا کتاب‌هایی را انتخاب کند و سپس به صورت فیزیکی به محل نگهداری این منابع مراجعه نماید، تاییدیه‌های لازم برای در اختیار گرفتن کتاب‌ها را ارائه دهد و پس از عبور از موانع متعدد، وقتی به کتاب دست یافت، خود را با صفحاتی انبوه روبرو ببیند که یافتن مطلب در آن ساعت‌ها و روزها دقت و موشکافی می‌طلبد. و اگر کتاب‌های متعددی را در نظر گرفته باشد

دستیابی به محتوای علوم و معارف بشری صورت گیرد.

لکن، چه این نرم‌افزار کارایی لازم را بیابد چه نیابد، نیاز به جستجوهای غیرلفظی برای رسیدن به نتایجی با حداکثر ارتباط به موضوع جستجو، همیشه باقی است. این نیاز با تکنیک نمایه‌زنی بر متن برطرف می‌شود.

ضرورت تحلیل موضوعی نسخ خطی

تکنیک نمایه‌زنی بر متن، هر پاراگراف از متن را در کلیدواژه‌هایی فشرده‌سازی می‌کند و جوهره و روح مطلب را در قالب چند کلمه به صورت عبارت یا عنوان بیان می‌کند و بدین وسیله نقطه نفوذهای موضوعی را در محتوا ایجاد می‌کند.

در کتب چاپی به سبب وجود فهرست و سرصفحه‌ها و بخش‌بندی و فصل‌گذاری‌ها و پاراگراف‌بندی‌ها و توپر کردن برخی کلمات، می‌توان تا حدودی بافت متن را تفکیک کرده و تشخیص داد و فضاهای موضوعی را به دست آورد. و البته این کار در حجم محدود و با صرف زمان انجام پذیر است، کافی است حجم صفحات زیاد شود یا مولف دارای تالیفات متعدد باشد و بخواهیم نظر مولف را نسبت به موضوعی به دست آوریم آنگاه خواهیم دید که عملیات

که باید رحل اقامت در آن کتابخانه انداخته و با بررسی منابع روزها را به شب رساند.

تلاش ارزشمند کتابخانه‌ها و شخصیت‌های علمی و فرهنگی و فنی، برای الکترونیکی کردن کتابخانه‌های چاپی و خطی، و توفیق‌هایی که قدم‌به‌قدم باید حاصل شود، سبب حذف بسیاری از موانع گشته و منابع را مستقیم در اختیار محقق قرار می‌دهد. سیستم‌های جستجو، روز به روز قوی‌تر شده و ارزش خود را برای دستیابی به حداکثر اطلاعات مرتبط با بیشترین قابلیت مقایسه، آشکار می‌کنند. قدرت تمرکز محققینی که براساس روش‌های تحلیل محتوا عمل می‌کنند بالا رفته است. اما تمام این قابلیت‌ها فقط در فضای منابع چاپی است. آنهم در مواردی که به قالب الکترونیکی تبدیل یا از ابتدا در آن قالب تولید شده‌اند و آنهم فقط به صورت جستجوی لفظی و نه موضوعی.

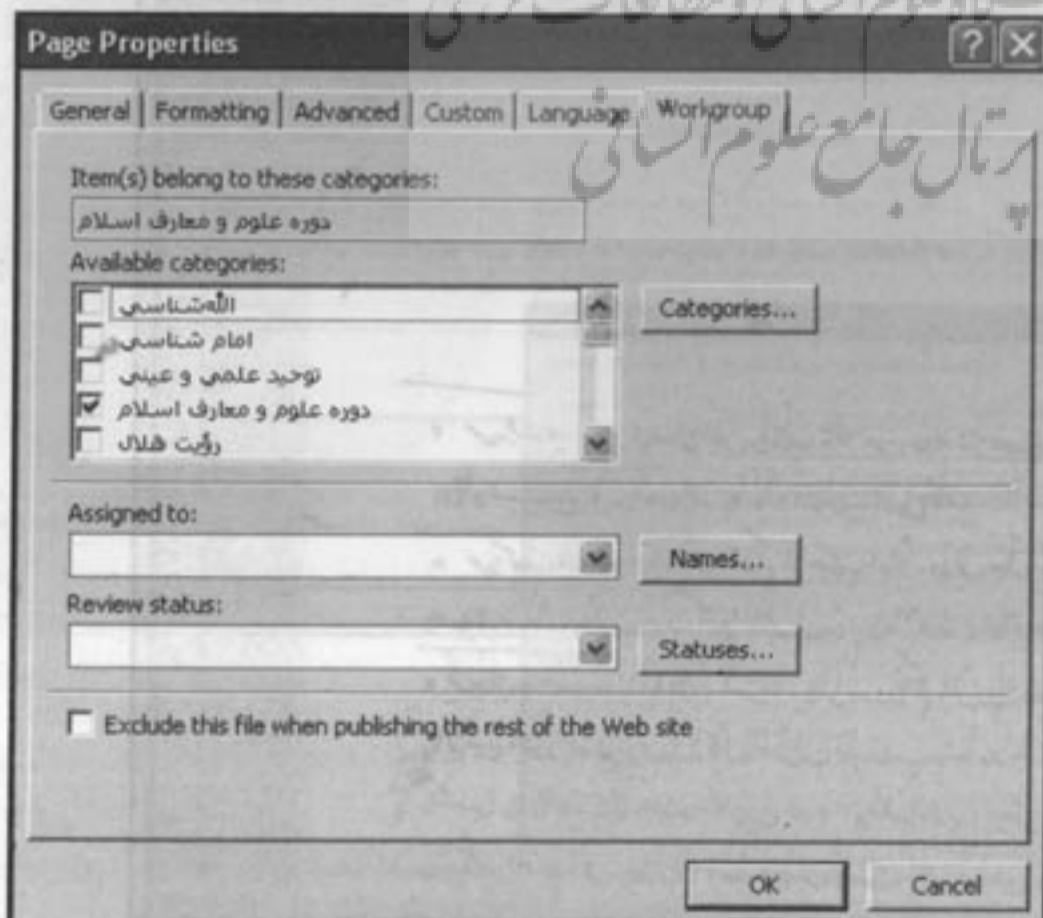
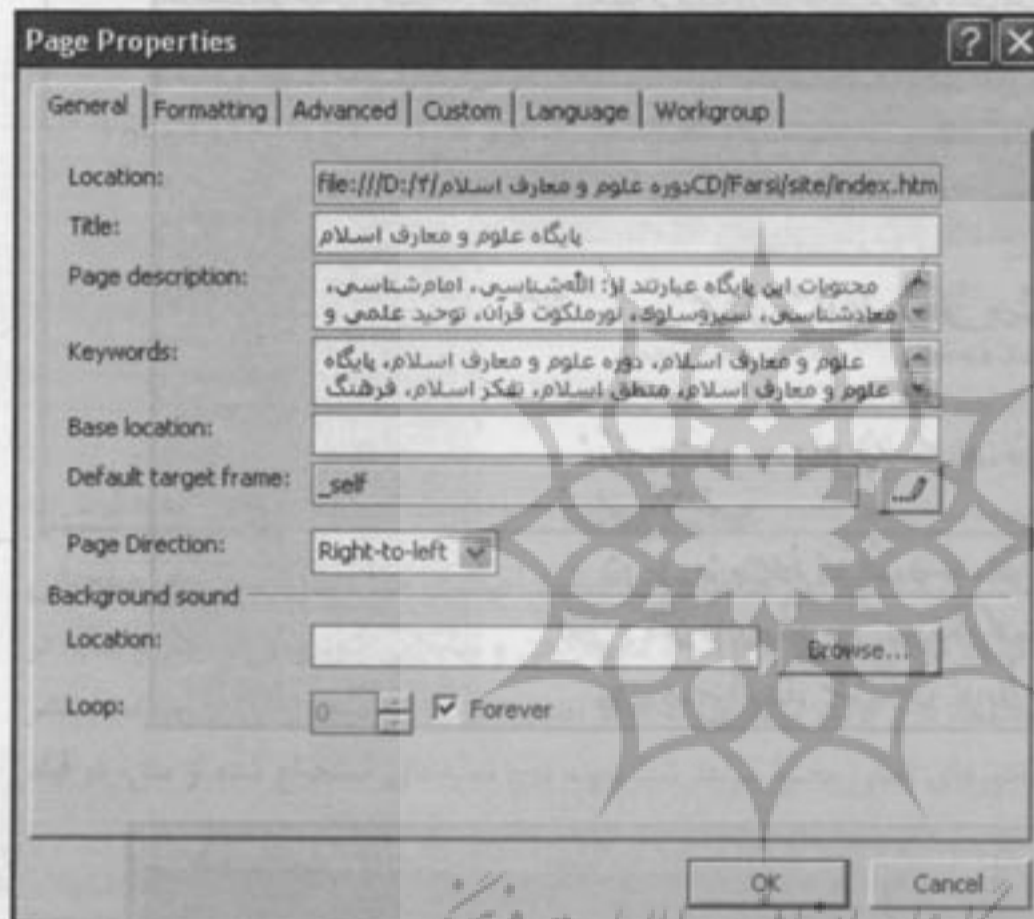
در منابع چاپی و خطی‌ایی که فقط به صورت تصویر در محیط الکترونیکی منتشر می‌شوند، در زبان فارسی، نرم‌افزاری که قابلیت جستجو در متن را ارائه دهد، هنوز تکمیل و کارآمد نشده است و در زبان انگلیسی نیز هنوز فراگیر نگشته و اطلاعات تصویری منتشره در اینترنت کمتر حاوی این قابلیت است، که امیدواریم هر چه زودتر این ابزار فراهم شود و جهشی واقعی در

فردی و فیزیکی طاقت فرسا خواهد شد. برای کشف شبکه موضوعات در یک تالیف یا هندسه فکری یک مولف در مجموعه تالیفات، تحلیل محتوای تمام متن لازم است که با تکنیک نمایه‌زنی بر متن، این مهم به نقطه قابل استفاده‌ای می‌رسد. در کتب خطی، به سبب نبود فهرست و فصل‌بندی و سرفصل‌ها و پاراگراف‌بندی، کشف فضاهای موضوعی نیازمند مطالعه دقیق تمام متن است. عملیات جستجوی لفظی در تصاویر نیز فعال نیست تا بتوان با حدس و احتمالاتی که از نتایج جستجوی لفظی به دست می‌آید قدری به فضاهای موضوعی نزدیک شد.

اگر کتابخانه‌ها و مجموعه‌دارانی که تلاش ارزشمند ثبت و رده‌بندی آثار خطی را متحمل هستند و اهمیت انتشار الکترونیکی آنها را نیز اذعان داشته و در تلاش برای آماده‌سازی نسخ خطی به جهت نشر در فضای الکترونیکی هستند، مرحله نمایه‌زنی را به فعالیت‌های خود بیفزایند، تحولی بزرگ در احیاء حقیقی نسخ خطی صورت خواهد گرفت و کتاب‌هایی که به مانند جعبه سیاه شده‌اند و تنها نمایی از آنها دیده می‌شود، به لایه‌های اصلی فضای تحقیق و علم وارد شده و در گردش و تولید فکر در جامعه سهم خواهد شد.

روند منطقی حاکم بر تالیف است. نرم‌افزارهای الکترونیکی، در صورتی موفق عمل خواهند کرد که بیشترین تطبیق را با عملکرد طبیعی ذهن منطقی، داشته باشند. بر این اساس طراحان سیستم‌های جستجو، در جستجوهای هوشمند و موضوعی، به سوی طراحی حداقل چهار لایه در تحلیل محتوای متن گرایش پیدا کرده‌اند: عنوان هر قسمت (Titel) توصیف هر قسمت (Page Discription) واژگان کلیدی در هر قسمت (Keywords) جایگاه و ارتباط این قسمت با کل مجموعه (Categories)

نمونه این قسمت‌بندی را در تصویر زیر ملاحظه می‌کنید که برگرفته از نرم‌افزار Front Page است که از نرم‌افزارهای رایج در طراحی صفحات وب و رایج‌تر در هماهنگی با سیستم‌های جستجوی اینترنتی است:

شیوه عمل در فضای الکترونیکی قدم اول:

نرم‌افزارهای جستجو در فضای اینترنت، رفتارهای خاصی را دنبال می‌کنند که عمدتاً تابعی از منطق طبیعی و ساختارهای حاکم بر فضای تالیف و نگارش است.

یک مولف، به طور منطقی و طبیعی، پس از عنوان تالیف که بیشترین ضریب را در کشف موضوع بحث دارد، بخش‌ها و سرفصل‌های تالیف را هماهنگ با موضوع مورد نظر تنظیم می‌کند و در هر قسمت از متن، نقطه مرکزی را انتخاب کرده و حول و حوش آن، مطالب را پردازش می‌کند. و در پردازش مطالب از مفاهیم خاصی استفاده می‌کند که محورهای اصلی توصیف و توضیح او هستند. فلسفه توجه کتابداران به مفهوم چکیده و واژگان کلیدی و رواج آن در فضای علمی معاصر، ناشی از همین

و زیرشاخه‌های آن نیز تعیین و ثبت شود، محتوای صفحه در تمام این عناوین قابل بازیابی است. فلسفه نمایه‌زنی بر محتوای اسناد و مدارک نیز بازیابی حداکثر مطالب موجود در محتوا بوده است. به مثال زیر که از پایگاه علوم و معارف اسلام به نشانی اخذ شده است توجه کنید:

www.maarefislam.net

ضریب اهمیت را برای عنوان صفحات (Title) قائل هستند و ابتدا به این فیلد مراجعه می‌کنند. آنچه قدم بعدی را در نفوذ به متن برمی‌دارد مرحله‌بندی و ساختارسازی در عنوان است. توضیح اینکه:

هر عنوانی در طبقه‌بندی علوم، دارای جایگاه و مرحله‌ای و همچنین دارای زیرشاخه‌ها و محورهای فرعی است. اگر در ارائه یک عنوان فقط به آن عنوان خاص اکتفا نشود و سرشاخه‌ها

در صورتی که ناشران الکترونیک، از منطق موجود در این برنامه‌ها پیروی کنند و برای هر یک از صفحات، فیلدهای موجود را پر کنند، جستجوگران را یک قدم به نفوذ به متن نزدیک می‌کنند. اما این مقدار کافی نیست و با انجام یک حرکت دیگر، دروازه‌های بزرگی را برای نفوذ به متن می‌توان گشود.

قدم دوم:

نرم‌افزارهای جستجو در اینترنت، بیشترین

بسم الله الرحمن الرحيم
 کتابخانه معارف اسلامی خوارزمی - پایگاه علمی اسناد و مدارک علوم و معارف اسلامی
 صفحه اول پایگاه | فهرست | فهرست موضوعی
 صفحه اول پایگاه | فهرست | فهرست موضوعی

موضوع: تحقیق از آثار سلطان مبارک الموش بن سزک

آثارها سفید از دهان هر دایره غیور آنکس شد. خال ماگرت آذن دل سخن
 آذن کجایه آنچه از قلم
 خال کل در صحن در راه کلام، کل السید سبوت الفراء - نخل زهریه، آینه کجایه
 التفتین، و آنچه همه از راه نخل ما به. زینت فیه الیم کما بهت فی دهر ششم
 و از هر چه برین بیخ اکبر و لیا... و شش و بیست و نه. خال اول از مع کلمه آذن معاذکرت.

پایگاه معارف اسلامی خوارزمی

بسم الله الرحمن الرحيم
 کتابخانه معارف اسلامی خوارزمی - پایگاه علمی اسناد و مدارک علوم و معارف اسلامی
 صفحه اول پایگاه | فهرست | فهرست موضوعی
 صفحه اول پایگاه | فهرست | فهرست موضوعی

موضوع: سوره صافات

سوره صافات ۱۰ / صفحه ۱۰ / حجت ۱۰ / کتابخانه معارف اسلامی خوارزمی - پایگاه علمی اسناد و مدارک علوم و معارف اسلامی

سوره صافات ۱۰
 سوره صافات ۱۰ / صفحه ۱۰ / حجت ۱۰ / کتابخانه معارف اسلامی خوارزمی - پایگاه علمی اسناد و مدارک علوم و معارف اسلامی

این حرکت در نشر غیر خطی نیز ضروری است. به نمونه زیر توجه فرمایید:

بسم الله الرحمن الرحيم

کتاب الله شناسی / جلد دوم / قسمت هفتم: حمد اولیاء خدا، بناحت خدا با خدا، رويت خدا

بانگه علوم و معارف اسلامی، حوزه مجموعه کتابیات حضرت علامه آیه الله حاج سید محمد حسین حسینی طهرانی قدس سره

صفحه اول: بانگه | فهرست کتابها | فهرست موضوعی | جستجو

مستند

کمیت حمد اولیاء خدا مشرف شدگان به نایب او در بهشت

و ما در تفسیر کلام خداوند در **الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ** (آیه ۲ بار سوره حمد) که سابقاً بیان داشتیم، ذکر نمودیم که حمد عبارت است از توصیف؛ و هیچ احدی را گنجايش وصف خدای تعالی نمی باشد مگر مخلصین از عبادش که خداوند آنها را برای خودش حاکم گردانیده است، و به کرامت از قرب که هیچ واسطه میان آنها و میان خدا نیست اختصاص داده است؛ آنجا که فرموده است: **سَيَخْتَرُ اللَّهُ قَوْمًا تَتَّبِعُونَ إِلَّا عِبَادَ اللَّهِ الْمُخْلَصِينَ**. (آیه ۱۲۰، بار سوره صافات)

«هنزه است خداوند از توصیفی که وی را می نمایند مگر بندگان حاکم گردیده شده او.»

و بر همین اساس می باشد که خداوند در کلام خود برای هیچکس حکایت حمد را ننموده است مگر برای گرامی داشته شدگان از پیاپیانش، مانند نوح و ابراهیم و محمد و داود و سلیمان؛ همچون گفتارش در آنچه را که به نوح امر نموده است:

قُلْ الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي لَخَلَّانَا مِنَ الْقَوْمِ الضَّالِّينَ. (آیه ۲۸، بار سوره مؤمنون)

و گفتارش به نحو حکایت از ابراهیم:

الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي وَهَبَ لِي عِزِّي الْكَوْثَرَ إِسْقَاتًا مِنْ أَسْفَلِ السَّمَاءِ. (آیه ۲۹، بار سوره ابراهیم)

و گفتارش در بسیاری از مواضع که محمد صلی الله علیه و آله را بدان امر کرده است: **قُلْ الْحَمْدُ لِلَّهِ**. (آیه ۹۲، بار سوره نمل)

و گفتارش به نحو حکایت از داود و سلیمان: **وَقَالُوا الْحَمْدُ لِلَّهِ**. (آیه ۵۰، بار سوره نمل)

و خداوند در بسیاری از مواضع کلامش در قرآن کریم حکایت حمد اهل بهشت را نموده است همچون: **وَقَالُوا الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي هَدَانَا لِهَذَا**. (آیه ۳۲، بار

در صورتیکه دست اندرکاران نسخ خطی و نشر الکترونیک آنها، این قدم را نیز در فعالیت احیای خود منظور کنند و هر صفحه ای که روند تبدیل به فرمت الکترونیکی را می گذرانند، توسط محقق مرتبط با موضوع، ساختاردهی و نمایه زنی شود و این ساختار و نمایه در فیلدهای نرم افزاری که محتوا توسط آن منتشر خواهد شد درج گردد، صفحه ای که فقط تصویر غیر قابل جستجو از آن در اینترنت منتشر می شد، تبدیل به صفحه ای با قابلیت جستجو در محورهای اصلی محتوا خواهد شد. نمونه درج نمایه های استخراج شده از متن، در فیلد نرم افزار را در زیر ملاحظه کنید:

اثر دیگر این فعالیت اینکه می‌توان به‌طور خودکار، نقشه موضوعی از محتوای پایگاه به‌دست آورد. صفحه زیر نمونه‌ای از نقشه موضوعی پایگاهی است که فقط به عنوان صفحه اکتفا نکرده و بر صفحه نمایه نیز زده است:

.....
 .....
 ■ دوره معارف
 ■ انشعاب

■ کتاب الله شناسی / جلد اول / فهرست - قسمت اول

■ کتاب الله شناسی / جلد اول / فهرست - قسمت دوم

■ کتاب انشعاب / جلد اول / مقدمه

■ کتاب انشعاب / جلد اول / قسمت اول: تعریف آیه نور، مشیت خدا، ولایت خدا، اعتقاد حنبلیه و وهابیت به جسمانیت خدا

■ کتاب انشعاب / جلد اول / قسمت دوم: انوار معنوی، اولین مخلوق، انسان کامل

■ کتاب انشعاب / جلد اول / قسمت سوم: خلقت اممه و حضرت زهرا علیه‌السلام

■ کتاب انشعاب / جلد اول / قسمت چهارم: آیات الهی و انسی، شناخت خدا با خدا، اخبار رؤیت خدا، رابطه معرفت و شناخت وجودی، امکان لقاء الله و معرفه الله

■ کتاب انشعاب / جلد اول / قسمت پنجم: دیدار پیمبر با خدا در شب معراج، مقام پیمبر، عمر خدا حجاب است

■ کتاب انشعاب / جلد اول / قسمت ششم: عشق به خدا، امام حسین و عشق به خدا

■ کتاب انشعاب / جلد اول / قسمت هفتم: عشق خدا به مخلوقات، عشق تمام مخلوقات به خدا، محال بودن تلقی عشق به جسم، ارتباط مجرد نفس و هواء و بقاء، آیه: انک کادح للی ربک کعبا

■ کتاب انشعاب / جلد اول / قسمت هشتم: شناخت خدا با خدا، منظور از: علیکم بدین المجاز

■ کتاب انشعاب / جلد اول / قسمت نهم: مراتب نامتناهی ظهورات خداوند، عوالم لاهوت و جنوت و ملکوت و ملک و نفسوت، علت جمع آوردن مشرق و مغرب در قرآن، منظور از سمرع و کوه قاف

■ کتاب انشعاب / جلد اول / قسمت دهم: بازید و اتهام الحاد، فایده انسان برای سلوک و مکاشفات، خواب بودن انسان در دنیا

■ کتاب انشعاب / جلد اول / قسمت یازدهم: خود شناسی، تعویذ از نفس پرستی، منظور از: علیکم بدین المجاز، شرایط و ادب سلوک

■ کتاب انشعاب / جلد اول / قسمت دوازدهم: شرط تطبیق ذاتی، حضرت موسی و رؤیت خدا، فلسفه سلوک، مقام واحدیت، حالات سیرا و اطلاق، هواء و رفیع حوائج

■ کتاب انشعاب / جلد اول / قسمت سیزدهم: امکان لقاء خدا، لقاء خدا و توحید محض، مذاجات توحیدی

■ کتاب انشعاب / جلد اول / قسمت چهاردهم: تطبیق خدا، شناخت خدا با خدا، سید نامه دعای عرفه

■ کتاب انشعاب / جلد اول / قسمت پانزدهم: معنای تقرب به خدا، حدیث قرب توکل، صحبت خدا و بندگی، شرط رفیع حجب

■ کتاب انشعاب / جلد اول / قسمت شانزدهم: حدیث قرب توکل، امام سبلان و تطبیق الهی، شرح حال سید الدین سید هر عالی

۴۲
 کتابخانه

امید است احیاء گران بزرگوار نسخ خطی، برای نزدیک‌تر شدن به هدف احیاء این آثار ارزشمند، برنامه و تدبیر نمایه‌زنی بر متن را نیز با جدیت دنبال کنند و ضرورت نمایه بر متن را از محورهای پروتکل استاندارد سازی نشر نسخ خطی در فضای الکترونیک قرار دهند.

● مدرس و محقق حوزه علمیه مشهد مقدس
 طراح و مدیر سایت‌های سه‌گانه علوم و معارف اسلام
 (فارسی) www.maamrefislam.com
 (عربی) www.maarefislam.org
 (مکتوبات خطی) www.maarefislam.net
 ربیع الاول ۱۴۲۷ هجری قمری

۱. سیستم‌های پیشرفته انتشار روی وب، با قابلیت‌های جستجوی بالا نیز وجود دارند که در این مقاله تنها به این نرم‌افزار اکتفا می‌شود که نیاز به قابلیت‌های حرفه‌ای نیز ندارد و تمام افراد می‌توانند با مختصر آموزشی، به نحو احسن مطالب خود را در اینترنت منتشر کنند.